

Niek Pas

De razende Republiek

Een geschiedenis van Frankrijk in vogelvlucht

2017 Prometheus Amsterdam

Deze uitgave is een uitgebreide editie van *De geschiedenis van Frankrijk in een notendop* (Uitgeverij Bert Bakker, 2008)

© 2017 Niek Pas

Omslagontwerp Jan van Zomeren

Foto auteur Sacha de Boer

Zetwerk Elgraphic bv, Vlaardingen

www.uitgeverijprometheus.nl

ISBN 978 90 446 3444 0

1

De prehistorie en de Gallo-Romeinse beschaving

Op het eerste gezicht bepalen natuurlijke grenzen de omvang van Frankrijk. Immers, Pyreneeën-cols en Alpenreuzen grenzen in het zuiden en oosten het land af van zijn burenen. In het noordoosten vormen middengebergte, de Jura en Vogezen, evenals de rivier de Rijn de grens. En de Ardennen zijn een natuurlijke scheidslijn in het noorden. Twee grote zeeën, de *Méditerranée* in het zuidoosten en de Atlantische Oceaan in het westen, maken deze natuurlijke zeshoek, *l'Hexagone*, compleet.

Maar water, woud en bergen hebben niet altijd de vanzelfsprekende grenzen van Frankrijk gevormd. Frankrijk is het resultaat van een dynamisch proces van staats- en natievorming dat ruim tweeduizend jaar heeft geduurd. De Franse geschiedenis kenmerkt zich door migratiestromen en een voortdurend gesteggel over de eigen grenzen. Tegenover invasies door vreemde volkeren, van de Kelten en Romeinen tot de Engelsen en Duitsers, staan pogingen de grenzen op te rekken en andere volkeren en continenten te overheersen: Italië en de Lage Landen, Azië en Afrika.

Als er een land doordrenkt is van geschiedenis en zich bewust van het eigen verleden, dan is het Frankrijk. Veel sporen uit het vroegste verleden zijn nog aanwezig of weer zichtbaar

geworden door opgravingen. De eerste aanwijzingen die duiden op menselijke bewoning dateren uit de prehistorie. Daarna zijn het de Kelten en vervolgens de Romeinen die hun stempel drukken op het grondgebied, dat grote delen van het huidige Frankrijk omvat.

Vroegste beschavingen

Op 12 september 1940 doen vier jongens uit het dorpje Montignac (in de Dordogne) de ontdekking van hun leven. Op zoek naar hun hond, die in een grotopening is gevallen, komen ze in een onderaards stelsel van gangen en galerijen terecht. Ze ontdekken tientallen afbeeldingen van stieren en herten, schilderijen van mensen en afdrukken van handen. De grot van Lascaux, zoals de plek vervolgens wordt genoemd, is naar schatting 17.000 jaar oud. Duizenden jaren voor de christelijke jaartelling begint zijn verschillende delen van het huidige Frankrijk bewoond. Er zijn zelfs oudere sporen van menselijke bewoning in deze prehistorie gevonden, maar Lascaux is de beroemdste plek. Omdat deze vindplaats nogal te lijden heeft van de jaarlijks groeiende stroom bezoekers wordt hij in 1963 gesloten. Twintig jaar later kunnen toeristen zich opnieuw vergapen aan de schilderijen in Lascaux II, een exacte kopie van de oorspronkelijke grot.

Over leven, werk en cultuur van deze allervroegste (grot-) bewoners is nauwelijks iets bekend. Dit verandert voor een volgende periode in de geschiedenis, die de overgang van een jachtcultuur naar landbouw kenmerkt. Uit deze tijd zijn tal van grafheuvels (dolmens) bewaard gebleven waarin objecten, scherven en botten zijn teruggevonden. Beroemd is een ruim 4000 jaar oude constructie in Barnenez (in de Finistère) die ruim 70 bij 25 meter meet en diverse grafkamers bevat. Lange rijen staande stenen (menhirs) in Carnac, Bretagne, wijzen op een relatief hoog beschavingspeil. Opgravingen hebben geleid tot reconstructies van diverse dorpjes

zoals Fontbouisse in het zuidoosten van het Centraal Massief en Cambous in de Hérault. Het gaat om kleine nederzettingen uit de periode 2000-2500 voor het begin van de christelijke jaartelling. De bewoners leefden in ronde hutten en ontgonnen en bewerkten hun lapjes grond met stenen en houten voorwerpen.

Uit de Bronstijd (van 1800 tot 700 voor Christus) is al meer bewaard gebleven van de vroegste beschavingen. Over heel Frankrijk zijn honderden objecten teruggevonden zoals sieraden en fragmenten van bijlen en zwaarden. Grafheuvels zoals de tumulus van Kernonen (in Plouvorn, Finistère) en de *tertres* in het bos van Haguenau (Elzas) hebben de afgelopen decennia hun schatten prijsgegeven. Uit deze Bronstijd stammen ook de eerste versterkte nederzettingen, zoals het huidige Porto-Vecchio op Corsica. Het maatschappelijk leven krijgt in deze tijd meer reliëf met de opkomst van ambachten. Naast jagers en landbouwers zijn er nu ook bewoners die zich toeleggen op het bewerken van metalen. De lokale samenlevingen worden complexer. Er ontstaat een hiërarchie, met aanvoerders, stamoudsten en genezers. De wijze waarop inwoners onderling en met andere nederzettingen communiceren ontwikkelt zich. Uit deze Bronstijd dateren ook de eerste (pictografische) schriftten.

De oudst bekende stad komt op in een volgende prehistorische fase, de IJzertijd (van 700 voor Christus tot het jaar nul). In 600 voor Christus stichten Griekse zeevaarders Massalia, het huidige Marseille. Recente opgravingen hebben bewezen dat ook andere volkeren uit het Middellandse Zeegebied in deze periode de tegenwoordige Rivièra verkennen zoals de Carthagiërs (uit het huidige Tunesië) en de Etrusken (de bewoners van Noord-Italië). Tegelijkertijd stromen vanuit het noorden en midden van Europa Keltische stammen naar Frankrijk. De komst van deze volkeren leidt onder meer tot de introductie van het paard en het ontstaan van een

plaatselijke aristocratie. Dat deze volkeren technisch behoorlijk geavanceerd zijn blijkt uit een enorme bronzen vaas die in 1953 in Vix (Côte-d'Or) is ontdekt. Het 200 kilo zware voorwerp komt uit een prinsengraf en is op een ingenieuze wijze vervaardigd. De vaas van Vix illustreert bovenal de bloeiende beschaving van de Kelten, ook wel Galliërs genaamd.

De Galliërs

De Galliërs zijn in de geschiedenisboekjes bestempeld als de eerste Fransen voordat Frankrijk bestond. De klassieke opening van lesboeken luidde 'Nos ancêtres les Gaulois' ('Onze voorouders de Galliërs'). Generaties Fransen zijn hiermee opgegroeid. Galliërs is de verzamelnaam voor tientallen Keltische stammen die vanaf de vijfde eeuw voor Christus het grondgebied van het huidige Frankrijk bevolken. De Romeinen noemen hen Galli (*gaulois* in het Frans) en hun grondgebied Gallië (*la Gaule*).

Deze vroege Fransen bewonen het gebied tussen de Rijn, de Middellandse Zee en de Atlantische Oceaan. Het hart van deze beschaving ligt tussen de Seine en de Garonne. Soms is de naam van de stammen nog terug te vinden in de benaming van steden en streken. De Turonen woonden op de plek van het huidige Tours en de Averniërs hebben hun naam gegeven aan de Auvergne. Wat we van ze weten is afkomstig uit opgravingen en uit voorhanden zijnde Romeinse bronnen zoals het verslag dat Julius Caesar maakte van zijn verovering van Gallië: *Commentarii de bello Gallico*, vertaald als *Oorlog in Gallië*.

De Kelten wonen in versterkte nederzettingen, *oppida* geheten. In deze steden wonen en werken de adel, ambachtslieden en priesters gescheiden van elkaar. De oppida zijn ook belangrijke economische knooppunten. De inwoners handelen in wijn en keramiek en in de derde eeuw voor Christus

vindt de introductie van geld plaats. Vanuit Marseille vindt de overslag plaats van goederen zoals olie, wijn en keramiek uit het Middellandse Zeegebied en metalen zoals koper, goud en lood uit het achterland. Deze handel markeert de overgang van lokale en autarkische gemeenschappen naar een bescheiden vorm van een open handelseconomie.

De Gallische samenlevingen zijn in standen ingedeeld, met de adel en de geestelijkheid aan de top. De geestelijken, druiden, zouden volgens de overlevering eenmaal per jaar bijeenkomen op het grondgebied van de Carnuten, gelegen tussen het huidige Chartres en Orléans. Over een centraal gezag schijnen de Galliërs niet te hebben beschikt. Hooguit komen tijdelijke verbanden tussen verschillende autonome stammen tot stand.

Lange tijd is gedacht dat Galliërs geduchte vechtjassen waren, krijgers met woeste baarden en snorren die onherbergzame streken bevolken. Dit stereotiepe beeld is afkomstig uit de oude Romeinse teksten. In de negentiende eeuw is het door historici overgenomen en vervolgens in de populaire cultuur doorgedrongen. Wie is er niet bekend met de strip *Asterix en Obelix*? Deze legendarische oude Fransen zijn ook in de film doorgedrongen: in 1999 verscheen *Astérix et Obélix contre César* met de bekende acteurs Christian Clavier en Gérard Depardieu in de rol van respectievelijk Asterix en Obelix. In 2008 verscheen alweer de derde film in deze serie: *Astérix aux Jeux Olympiques*. Daarnaast houdt het Asterix-themapark, gelegen ten noorden van Parijs, de herinnering aan de Galliërs levend.

Recente opgravingen hebben aangetoond dat de Keltische wereld heel wat complexer en verfijnder was dan (strip) boeken, films en pretparken ons willen doen geloven. Zo is in Gournay-sur-Aronde (Oise) een rituele begraafplek ontdekt. De opgegraven juwelen, ringen en armbanden geven inzicht in de artistieke capaciteiten van de Galliërs. Hoezeer

dit verleden tot op heden wordt gekoesterd blijkt ook uit het in 1995 geopende Musée de la civilisation celtique, gelegen in Saint-Léger-sous-Beuvray, vlak bij Autun.

Tussen 125 en 50 voor Christus zal Gallië langzaam maar zeker binnen de Romeinse invloedssfeer komen te liggen. Aanvankelijk via handelsbetrekkingen en vervolgens, vanaf 154 voor Christus, door gerichte veroveringen. De eerste campagnes worden ondernomen tegen de stam van de Liguren die Romeinse kolonies in Antibes en Nice bedreigen. Een volgende fase in deze verovering breekt aan in 122 voor Christus. De Romeinse generaal Caius Sextius Cavinus verwoest dan de Gallische nederzetting Entremont. Op de puinhopen bouwt hij een garnizoensstad, Aquae Sextiae, het latere Aix-en-Provence. Dit is de eerste Romeinse post in het Gallische achterland. In deze streek vestigen zich voornamelijk veteranen. In de loop van tientallen jaren brengen de Romeinen hun nieuwe provincie Gallië stukje bij beetje onder controle. Het gebied krijgt een Romeinse administratie en een eigen gouverneur. In 58 voor Christus is dat Julius Caesar. Hij wordt geconfronteerd met een omvangrijke Gallische opstand.

De opstand van Vercingetorix

In 52 voor Christus is het een aanvoerder van de Averniers, Vercingetorix, die de wapens oppakt om de Romeinse bezetter te verjagen. Vercingetorix wordt in Bibracte (het tegenwoordige Mont-Beuvray in de Morvan) tot leider van de Galliërs gekozen en zoekt de confrontatie met Caesar. Na enkele schermutselingen slaagt Caesar erin Avaricum (Bourges) te veroveren. Maar in een slag bij Gergovia, in de regio Clermont-Ferrand, lukt het Vercingetorix' troepen de Romeinen een nederlaag toe te brengen. Het verzet breidt zich uit en steeds meer stammen scharen zich achter Vercingetorix. Deze besluit de aanval te kiezen maar zijn offensief mislukt.

Uiteindelijk trekt Vercingetorix zich terug op het op een heuvel gelegen oppidum Alésia, het tegenwoordige Alise-Sainte-Reine (ten noordwesten van Dijon). Caesars troepen sluiten het oppidum in en leggen omvangrijke verdedigingswerken aan. De Galliërs proberen herhaaldelijk aan de wurggreep van Caesar te ontsnappen maar hun uitbraakpogingen stranden keer op keer. Van buitenaf lukt het hulpstroepen evenmin Vercingetorix te ontzetten. Moegestreden geeft Vercingetorix zich uiteindelijk over. Hij wordt afgevoerd naar Rome, in 46 voor Christus tijdens een van Caesars triomftochten aan de Romeinen getoond en vervolgens ter dood gebracht.

Of deze opstand zich werkelijk op deze wijze heeft voorgedaan is niet helemaal duidelijk. Tot op zekere hoogte is Vercingetorix een negentiende-eeuwse constructie. Dan wordt de moderne Franse natie gesmeed. Er is behoefte aan voorbeelden uit het verleden en Vercingetorix wordt neergezet als het prototype van de nationale held. Sindsdien is hij beschouwd als de eerste Fransman die weerstand bood aan een buitenlandse indringer. Op verschillende plaatsen verrijzen standbeelden zoals in 1865 op de heuvel van Alise-Sainte-Reine. Het lijkt, zo wordt beweerd, op keizer Napoleon III die tijdens zijn regeerperiode (1852-1870) opgravingen start in Alésia. Daarnaast realiseert Frédéric-Auguste Bartholdi in 1903 een ruitersstandbeeld van Vercingetorix voor de stad Clermont-Ferrand. Het is een eerbetoon aan de slag bij Gergovia.

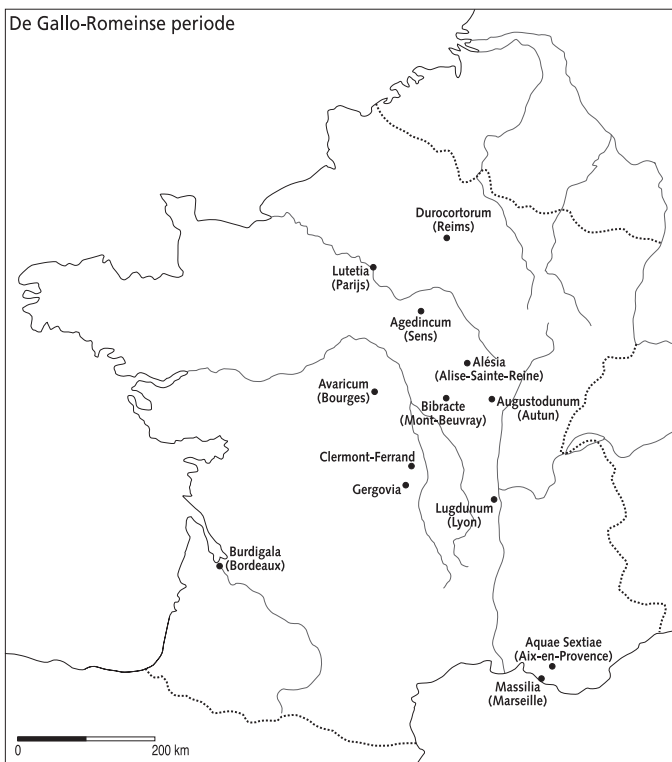
In de loop van de eerste eeuw na Christus slagen de Romeinse keizers, Augustus en zijn opvolgers, erin Gallië te pacificeren. Vanaf keizer Vespasianus (69-79) is er sprake van verregaande integratie in het Romeinse Rijk en kent Gallië een periode van relatieve rust en voorspoed: de *Pax Romana*. Steden als Narbonne, Béziers en Lyon bloeien op. De Romeinen leggen wegen en bruggen aan en voeren een belasting-

systeem en Latijnse rechtspraak in. De provincie Gallië wordt opgeknipt in drie gebieden die elk onder het gezag van een gouverneur en ambtenaren komen. In de tegenwoordige Franse cultuur is er maar weinig wat aan de oorspronkelijke cultuur van de Galliërs herinnert. Naast enkele tientallen woorden (zoals *pièce*, dat stuk of deel betekent) is dat vooral het tellen in twintigtallen. Galliërs telden namelijk met vingers én tenen, vandaar dat Fransen nog altijd spreken van *quatre-vingts* (80) en *quatre-vingts-dix* (90).

De Gallo-Romeinse beschaving

De komst van Grieken (de stichters van Marseille), Kelten (met Vercingetorix als beroemde aanvoerder) en Romeinen (veroveraar Caesar) toont aan dat Frankrijk vanaf zijn vroegste geschiedenis een smeltkroes is. De Oudheid dus als een multiculturele samenleving *avant la lettre*, al gaat de integratie van al deze volkeren en invloeden niet van harte.

In de eerste eeuwen na Christus ontstaat er op het grondgebied van het huidige Frankrijk een mengvorm van Gallische en Romeinse elementen, de Gallo-Romeinse cultuur genaamd. Steden nemen een belangrijke plaats in, zowel de oorspronkelijk Gallische oppida (zoals Parijs of Bourges) als de door Romeinen gestichte steden zoals Augustodunum (Autun). De meeste plaatsen zijn relatief klein en hebben maximaal 5000 inwoners. Sommigen, zoals Bordeaux en Arles hebben tussen de 5000 en 20.000 inwoners. Slechts in een handjevol steden wonen meer dan 20.000 personen: Lyon, Narbonne, Nîmes of Vienne. In de stad bevinden de belangrijkste gebouwen zich op het Forum, het centrale plein met administratieve en religieuze bouwwerken. Voor vertier is de bevolking aangewezen op arena's en theaters. Vaak zijn deze gebouwen nieuw, soms hebben ze een oudere, Gallische, oorsprong. Zo is de *tour Vésone* in Périgueux van oorsprong een Gallische tempel.

Deze steden zijn versierd met tal van openbare monumenten. De Gallo-Romeinen introduceren het verschijnsel *grands travaux* in de Franse cultuur. Tot de bekendste overblijfselen behoort het aquaduct Pont du Gard, dat Nîmes van water voorzag en zo'n 20.000 kubieke liter per dag aanvoerde. Daarnaast is in Parijs een openbaar badhuis bewaard, de thermen van Cluny. En uit Orange is het antieke theater bekend. Koning Lodewijk XIV zou in de zeventiende eeuw, toen hij voor de enorme façade van dit theater stond, hebben uitgeroepen dat het de mooiste muur uit zijn koninkrijk was.

De hybride Gallo-Romeinse cultuur dringt ook door op het platteland. Tot de nieuwe ontwikkelingen behoort de introductie van het kadaster en een modern exploitatiesysteem rond de *villa*. Dit is een domein waarvan het hart gevormd wordt door een aantal gebouwen. Ze bestrijken een gebied dat varieert in grootte van 200 tot 8000 hectare. De afgelopen decennia zijn diverse van deze woningen opgegraven en voor bezichtiging opengesteld. De villa in Saint-Ulrich (Moselle), blootgelegd in de jaren zeventig, is tegenwoordig als *sanctuaire gallo-romain* te bezoeken.

De relatieve rust die het Gallo-Romeinse Frankrijk kenmerkt duurt zo'n drie eeuwen. Dan komt er een einde aan deze periode van Pax Romana. Vanaf 253 volgen invasies van Franken en Alamanen uit het oosten. Sommige streken lijden onder de invallen van deze stammen, andere gebieden daarentegen profiteren van de nieuwkomers. Zo verliest Lyon zijn dominante positie aan Bordeaux. In de vierde eeuw veert Gallië korte tijd op. Keizer Diocletianus (284-305) voert een reorganisatie door en verdeelt het gebied in een noordelijk en zuidelijk deel. Dit is een belangrijke administratieve ingreep die tot op de dag van vandaag merkbaar is. Hij markeert het begin van het onderscheid tussen noord en zuid, tussen de *langue d'oc* en de *langue d'oïl*.

Een andere belangrijke ontwikkeling wordt in gang gezet met de introductie van het christendom, vanaf het einde van de tweede eeuw. Aanvankelijk laten de Gallo-Romeinse bestuurders de nieuwe gelovigen vervolgen. In 177 worden op bevel van de gouverneur van Lyon in het amfitheater christenen geëxecuteerd. Onder hen bevindt zich een slavin, Blandine. Zodra het christendom aan populariteit wint, wordt zij echter heilig verklaard. Hetzelfde overkomt de martelaren Saint Denis (die zijn naam geeft aan de huidige voorstad van Parijs) en Saint Victor (de patroon van Marseille). In het aanvaarden van het christendom als staatsgodsdienst van het

Romeinse Rijk speelt Gallië een belangrijke rol. Want in 310 heeft keizer Constantijn, tijdens een bezoek aan de tempel van Apollo in Grand (Vogezes), een visioen: zijn heerschappij zal dertigjaar duren. In 313 zal hij het christendom erkennen. En belangrijke christenen in deze periode komen uit Poitiers (Sint-Hilaire) en Tours. In 371 wordt in deze Loirestad Sint-Martinus tot bisschop gewijd.

In de loop van de vijfde eeuw na Christus verkrumelt het Romeinse Rijk en komt er een einde aan de Gallo-Romeinse beschaving. Gallië wordt opnieuw overspoeld door niet-christelijke stammen. De Angelsaksen verdrijven de Bretonse volkeren uit Engeland en deze strijken vervolgens neer in het huidige Bretagne. Daarnaast drijft de opmars van de Hunnen verschillende volkeren vanuit Oost- en Midden-Europa naar het westen. In 406 steken Vandalen de Rijn over. Germaanse stammen volgen dit voorbeeld en doorkruisen Gallië. In hun kielzog volgen de Visigoten en de Franken.